

**ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА ОБОРОТНИЙ ТА НЕОБОРОТНИЙ КАПІТАЛ:
ПОЛІТЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ**

Розглянуто погляди представників економічних шкіл на сутність оборотного та необоротного капіталу, виявлено еволюційні зміни у трактуванні, що заклали основу сучасного розуміння економічних категорій, визначено головні характерні властивості капіталу

Постановка проблеми. Функціонування капіталу на підприємстві нерозривно пов'язане з його кругооборотом, для якого характерні наступні ознаки: рух, час та швидкість, функціонування у сфері виробництва та обігу, три стадії внаслідок яких відбувається перетворення грошового капіталу на продуктивний, продуктивного на товарний і товарного на грошовий, внаслідок чого спостерігається отримання прибутку суб'єктом господарювання.

Дослідження обсягів обороту роздрібною торгівлю за січень-листопад 2010 р. показало підвищення темпів зростання даного показника за аналогічний період в 2009 р., зокрема Вінницька обл. – 107,1 %, Дніпропетровська обл. – 108,3 %, Кіровоградська обл. – 109,2 %, Одеська обл. – 107,4 %, Хмельницька – 104,7 %, Харківська обл. – 105,7 %, а у Київській області – 106,3 %, що зумовлює актуальність дослідження механізму функціонування капіталу на підприємствах з метою покращення показників діяльності суб'єктів господарювання [3].

Рух капіталу опосередковується функціонуванням механізму його формування та використання. Вивчення можливостей відновлення даного механізму за умов, які склалися в економіці, передбачає розкриття його теоретичної сутності. В сучасних умовах господарювання в Україні набуває особливого значення дослідження механізму функціонування капіталу на вітчизняних підприємствах як інструмента регулювання суспільного відтворення. Передумовою таких досліджень є вивчення еволюції поглядів вчених-теоретиків, які заклали основу сучасного трактування оборотного та необоротного капіталу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідженню сутності капіталу присвячено праці багатьох економістів. Капітал – це складна економічна категорія, властивості якої еволюціонують разом із суспільством. В процесі розвитку капіталу виділяють значну кількість його видів, зокрема людський, інтелектуальний, соціальний, культурний, сімейний, суспільний, міграційний та ін. Історичний процес виділення фізичного капіталу, в тому числі, параметри якого можна побачити та кількісно виміряти, виступає об'єктом досліджень і сучасних вчених, зокрема С.А. Гудковій, М.І. Іванової. Праці О.В. Доценко та А. Фукс присвячені дослідженню основного капіталу. Вивчення еволюції поглядів вчених-економістів на трактування капіталу в частині виокремлення таких його видів, як оборотний та необоротний становить актуальний напрям наукового пошуку.

Особливий внесок у вивчення сутності капіталу здійснювалося меркантилістами (Т. Ман, А. Мокретьєн, Г. Скаруффі), фізіократами (Ф. Кене, А. Тюрго, В. Мірабо, Д. Норе), класиками (А. Сміт, Д. Рікардо), марксистами (К. Маркс і його прибічниками та послідовниками), представниками неокласичної школи (А. Маршал), кейнсіанцями (Дж.М. Кейнс та його послідовниками). Нестандартні погляди щодо сутності капіталу або факторів впливу на його формування висловлювали М. Вебер, Й. Шумпетер, В. Зомбарт.

Розмежування капіталу на оборотний та необоротний здійснювалося такими вченими: Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж.С. Мілль, К. Маркс, тому потребує систематизації їх поглядів на дану економічну категорію.

Мета дослідження. Полягає у вивченні поглядів представників економічних шкіл на сутність оборотного та необоротного капіталу; виявленні еволюційних змін у трактуванні, що заклали основу сучасного розуміння змісту економічних категорій.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Капітал – це одна з найбільш проблемних категорій, оскільки відсутні чіткі погляди як на форму капіталу, так і місце його

виникнення. Економісти, які вивчали дану категорію, проводили свої спостереження на основі існуючих господарських відносин, чим і пояснюється різноманітність поглядів на сутність капіталу, враховуючи численну кількість трансформацій форм суспільства.

Одна з перших наукових шкіл, яка виникла у Франції в середині XIX ст., була представлена фізіократами (від грец. "фізіс" – природа, "кратос" – влада) – представниками класичної політекономії. Її представники ототожнювали капітал з "первісними" і "щорічними" авансами, прототипами сучасного оборотного та необоротного капіталу [2, с. 75]. Зокрема, Ф. Кене у своїх дослідженнях вперше в економічній науці виокремив два види витрат – разові та поточні. Досліджуючи продуктивний капітал, що функціонує у сільському господарстві, вчений виділив: "щорічні аванси", або щорічні витрати (на насіння, засоби існування робітників тощо); "первинні аванси", або разові витрати (на сільськогосподарський інвентар, будівлі, худобу тощо).

Крім того, Ф. Кене наголошував на тому, що для відшкодування першого виду витрат не потрібно залучати грошові кошти ззовні, оскільки вони відшкодовуються при продажу продукції, а "первинні аванси" є разовими, тобто такі, що здійснюються на багато років вперед.

Капітал на думку фізіократів має матеріальну форму, його можна виміряти, побачити, визначити інші характеристики. Винятком виступають гроші, які самі по собі нічого не виробляють і тому є "безплідним багатством". Сільське господарство фізіократи визнавали єдиною галуззю, де створюється багатство країни. Продуктивність саме цієї галузі, за переконаннями Ф. Кене, зумовлена самою природою, яка надає свої ресурси у користування безкоштовно. На цій основі вони обґрунтовували продуктивність капіталу, задіяного лише у сфері сільського господарства. Під чистим продуктом фізіократи розуміли надлишок продукції, який створюється у сільському господарстві, порівняно з витратами виробництва. Відповідно, фізіократи досліджували виробництво, обмежуючись лише даною сферою. Особливою заслугою економічної школи фізіократів було розмежування витрат на щорічні та разові, що свідчить про періодичність фінансування поточної діяльності, зокрема на насіння.

Представники класичної політичної економії ввели в науковий обіг терміни "оборотний" капітал (змінює форму в процесі виробництва, приносить прибуток тільки в процесі обороту або змінюючи господарів) і "основний" (до процесу обороту відношення немає, проте приносить дохід або прибуток; власник не змінюється). До основного капіталу А. Сміт відносив знаряддя праці та машини, будівлі та споруди торгово-виробничого призначення, засоби, що були використані для розчищення, осушення, огороження, удобрення землі, а також набуті та корисні здібності мешканців суспільства; до оборотного – матеріали, запаси, готові вироби, що знаходяться ще у власника, та гроші, які обслуговують оборот товарів [1, с. 90].

Основна відмінність між вказаними частинами капіталу полягала в тому, що основний капітал приносить прибуток, не переходячи від власників, в той же час оборотний капітал змінює власника та перебуває у постійному русі, тому капітал можна розмежувати у відповідності до встановлених критеріїв – зміна власників та час перебування у одного власника.

Заслугою А. Сміта було також те, що він вперше акцентував увагу на "людському капіталі", тобто трудовому досвіду та здібностям робітників, які він включав до складу основного капіталу.

На відміну від попередників, класики визнавали продуктивним капітал, зайнятий не тільки в сільському господарстві, а й в усіх сферах матеріального виробництва. Говорячи про багатство нації, А. Сміт акцентував увагу на важливості нагромадження капіталу, адже це спонукає розвиток провідних галузей. Відповідно, основний та оборотний капітал є основою добробуту держави та визначальним фактором її ефективного розвитку.

Подібними до поглядів інших представників класичної політичної економії були погляди Д. Рікардо, який характеризував капітал як "частину багатства країни, що використовуються у виробництві та складаються з їжі, одягу, інструментів, сировини, машин". Принципово новим у дослідженні Д. Рікардо було відокремлення основного та оборотного капіталу з точки зору зношуваності та часу обороту, що стало суттєвим доповненням поглядів А. Сміта.

Приблизник та послідовник ідей Д. Рікардо, Дж.С. Мілль, розглядаючи цю економічну категорію, також виділяв основний та оборотний капітал. Визначним завданням для підприємця вважалось їх раціональне поєднання, що і визначало рівень розвитку виробництва. Так як і попередники, Дж.С. Мілль вказує, що оборотний капітал після разового використання припиняє своє існування, відновлення відбувається шляхом продажу товарів, а потім купівлі матеріалів для подальшого функціонування, і, таким чином, не залишається у одного власника. Для основного капіталу є характерним уособлення в знаряддях виробництва, які функціонують протягом тривалого періоду.

Економічні відносини та невивідний стан робітничого класу сприяли формуванню німецьким економістом Карлом Марксом теорії "додаткової вартості", яка лежить в основі категорії капіталу [4; 5]. На думку К. Маркса, поділ капіталу на основний та оборотний визначається різним характером обороту його складових частин і способом перенесення вартості на продукт [4, с. 178]. Ті елементи продуктивного капіталу, які цілком беруть участь у процесі виробництва, але переносять свою вартість на продукт частинами, в міру його зносу, називають основним капіталом. До основного капіталу належить капітал, авансований у купівлю засобів праці для придбання виробничих приміщень, споруд, машин, обладнання тощо.

Основний капітал авансується на весь строк його функціонування, але вартість його повертається частинами, після реалізації кожної певної партії товару. У процесі обороту вартість основного капіталу набирає подвійного існування. З одного боку, оскільки засоби праці продовжують функціонування протягом ряду кругообороту капіталу, зберігаючи свою натуральну форму, частина авансованої капітальної вартості фіксується в цій формі; з іншого – у процесі виробництва засоби виробництва поступово зношуються і частина вартості певними частками переноситься на створюваний продукт.

У складі основного капіталу розрізняють активні та пасивні елементи. Активні елементи впливають на предмет праці. До них належать машини, обладнання, вимірювальні і регулюючі прилади і пристрої тощо. Пасивні елементи основного капіталу обслуговують процес виробництва. Вони складаються з будівель, споруд, передавальних пристроїв, транспортних засобів тощо. Оборотний капітал є частиною продуктивного капіталу, вартість в процесі його споживання повністю переноситься на продукт і повертається в грошовій формі протягом кожного кругообороту. Поділ капіталу на основний і оборотний по суті відрізняється від поділу капіталу на постійний і змінний. Поділ капіталу на основний та оборотний визначається відмінностями обороту його складових частин. Поділ же капіталу на постійний і змінний зумовлений неоднаковою роллю у процесі створення вартості та додаткової вартості.

Основний та оборотний капітал обертаються з різною швидкістю. Протягом часу, поки основний капітал зробить

один оборот, оборотний капітал здійснює кілька оборотів. Тому, чим більша питома вага в авансованому капіталі оборотного капіталу, тим менший час обороту всього капіталу, а отже, тим більша додаткова вартість, що її одержує власник. Поділ капіталу на основний та оборотний властивий лише продуктивному капіталу. Товарний і грошовий капітали – це капітали обороту.

Таким чином, аналізуючи сутність та природу капіталу, К. Маркс розмежує його на основний та оборотний [4, с. 179]. До характеристик основного належить здатність переносити на продукт частину своєї вартості, проте надалі функціонувати у процесі виробництва (машини і обладнання); оборотний капітал переносить на продукт усю свою вартість і повинен постійно замінюватись (запаси сировини і матеріалів, фонд заробітної плати). Крім того, К. Маркс виділяє постійний капітал (машини і обладнання – основний капітал; запаси сировини і матеріалів – оборотний капітал), тобто така частина капіталу, яка перетворюється в процесі виробництва на засоби виробництва та не змінює величини своєї вартості. Однак, змінному капіталу (фонд заробітної плати – оборотний капітал) властива зміна вартості, оскільки крім власної вартості, він містить додаткову вартість.

Таким чином, новим для політичної економії стали погляди К. Маркса щодо органічної будови капіталу, яке передбачає поділ капіталу на дві частини: постійний капітал – вартість засобів виробництва, змінний капітал – вартість робочої сили. Використовуючи ці поняття, К. Маркс переходить до характеристики найважливішого для нього – норми експлуатації найманої праці, яку він визначав через співвідношення додаткової вартості та змінного капіталу, тобто як норми додаткової вартості.

Відповідно, К. Маркс пропонує новий критерій, за яким визначається роль факторів в утворенні нового продукту, крім того таке розмежування капіталу не співпадає з поділом його на оборотний та необоротний.

Представники математичної школи (К. Віксель, І. Фішер), в свою чергу, досліджуючи економічні явища за допомогою математичного методу, не мали однакових поглядів на сутність капіталу. Так, І. Фішер визначав капіталом будь-який запас, який перетворюється згодом на дохід для власника. Вальрас Л. відносив до капіталу будь-яке суспільне багатство, яке використовується більше одного року, тобто будинки, предмети меблів і т.д. Віксель К. стверджував, що структура капіталу має два виміри – вертикальний і горизонтальний, які можуть розвиватися в обох напрямках. Горизонтальний вимір ("ширина") визначається пропорцією первинних виробничих факторів, які щорічно інвестуються для заміщення основного капіталу з різними термінами служби. Вертикальний вимір ("висота") визначається тривалістю часу, впродовж якого інвестуються різні засоби виробництва.

Таким чином, серед існуючих поглядів можна виділити два підходи до сутності капіталу: макро- та мікроекономічний. На мікрорівні капітал – це та частина багатства власника, яка може бути використана для отримання доходу. На макрорівні капітал представлений сукупністю засобів виробництва, що забезпечуються ресурсами праці та землі.

Також дослідження сутності капіталу здійснювали кейнсіанці. Засновником даного напрямку був видатний економіст Дж.М. Кейнс. Розглядаючи категорію капіталу, Дж.М. Кейнс стверджував, що капітал – це багатство, що приносить дохід. Проте багатство є капіталом лише у тому випадку, якщо відбудеться перевищення доходу від даного вкладення над доходом від банківського проценту.

В 20-30-х рр. ХХ ст. сформувався новий напрям економічної думки, який отримав назву інституціоналізм (з лат. *institutio* – звичай, повчання) та ґрунтувався на дослідженні сукупності соціально-економічних факторів (інститутів).

Проведене дослідження підходів вчених-економістів щодо розкриття змісту категорії капіталу дозволило визначити його структуру.

Погляди економістів на оборотний та необоротний капітал узагальнено за допомогою рис. 1.

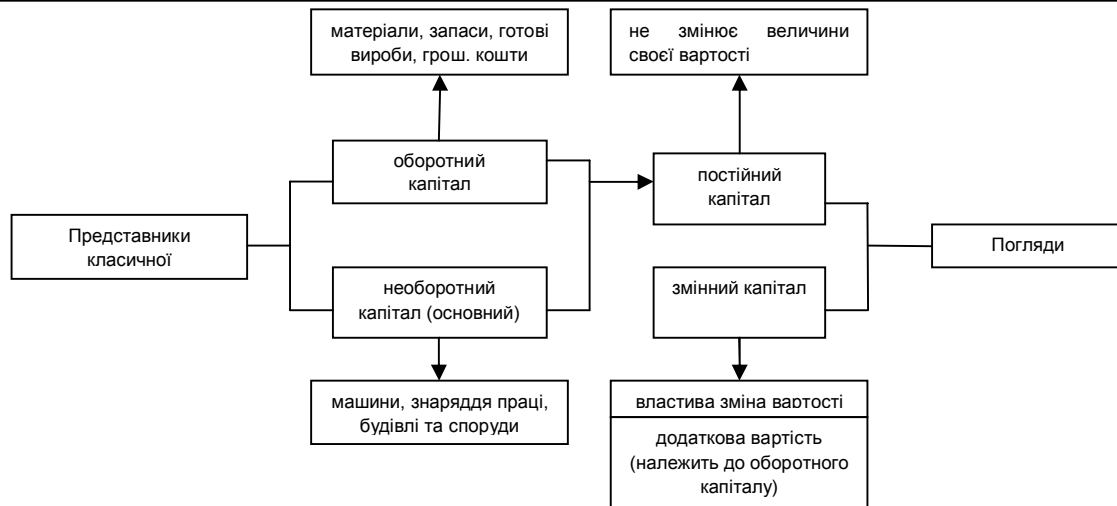

Рис. 1. Погляди економістів на розмежування капіталу

Дослідження поглядів вчених-економістів на категорію капітал дозволяє визначити його головні характерні властивості, такі як:

- видозмінювати форму, тобто з грошової на товарну і т.д.;
- змінювати власників, оскільки здійснюється оборот;
- еволюціонувати та розкривати нові властивості;
- приносити дохід.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Таким чином, представники класичної політекономії розмежовували капітал на основний (машини, знаряддя праці, будівлі та споруди) та оборотний (матеріали, запаси, готові вироби, грошові кошти). В свою чергу, К. Маркс також виділяв капітал за такими ж ознаками, проте також наголошував на існуванні постійного та змінного капіталу. Постійний капітал не змінює своєї вартості, тому до нього належить як основний, так і оборотний капітал за класифікацією поглядів класичної політекономії. Для другого виду капіталу характерно зміна своєї вартості, тому К. Маркс виокремив за даною ознакою додаткову вартість – джерело прибутку власника, яка виникає внаслідок неоплаченої праці робітників і присвоюється капіталістом. Крім того, у своїй класифікації капіталу на оборотний та необоротний, К. Маркс відносить додаткову вартість до оборотного капіталу.

Різноманіття поглядів на капітал як економічну категорію потребує детального дослідження праць сучасних вчених-економістів з метою виявлення сутності капіталу та його особливостей в сучасних умовах господарювання.

Список використаної літератури:

1. Історія економічних вчень: підручник: У 2 ч. – Ч. 1 / [за ред. В.Д. Базилевича]. – К.: Знання, 2005. – 567 с.
2. Мазурок П.П. Історія економічних вчень у запитаннях і відповідях: навч. посіб. / П.П. Мазурок. – К.: Знання, 2006. – 477 с.
3. Обсяги обороту роздрібною торгівлі за січень-листопад 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/sr/oort/oort_u/oort1110_u.htm.
4. Політична економія (Капіталістичний спосіб виробництва): підручник 1. / Головне видавництво видавничого об'єднання "Вища школа". – К.: "Вища школа", 1980. – 511 с.
5. Политическая экономия (Докапиталистические и капиталистические способы производства) / [под ред. З.Я. Брегеля и доц. А.Д. Смирнова]. – М.: "Высшая школа", 1966. – 572 с.

МАСЛОВСЬКА Анна Юрївна – аспірант кафедри бухгалтерського обліку, асистент кафедри політичної економії та міжнародної економіки Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

- інтеграція економічних наук;
- ретроспектива економічної думки;
- інституційна теорія;
- поведінка мікроекономічних суб'єктів